

תנועת ההשכלה היהודית

דודי זינגר

במהלך הדורות, יחסם הכללי של חכמי ישראל ללימוד החוכמות השונות היה חיובי. אומנם היה חשש שלימוד החוכמות יוביל להיחלשות האמונה, בעיקר לימוד הפילוסופיה, ולכן קמו רבנים שהורו למעט בעיסוק בחוכמות והגבילו את לימודן, תוך מתן עדיפות ללימוד תורה.

בעקבות השפעת רעיונות הנאורות, נחשפו יהודים לתרבות זו והחלו לחוש נחיתות אינטלקטואלית כלפי החברה הסובבת. החל הרצון להיפתח כלפי כל תחומי הידע האנושי. קמו משכילים יהודים שהחלו ללמוד ולהיחשף לתחומי המדע, הפילוסופיה והרפואה.

בתקופת האמנציפציה ולפניה יהודים רבים ראו באירופה את שפע הידע הכללי והחלו לחוש נחיתות אינטלקטואלית

הדבר גרם לכך שתופעת ההשכלה סחפה יהודים רבים. במהלך המאה ה-18 במרכז אירופה, התפתחה תרבות ההשכלה היהודית, במהלך של כמאה שנים. תנועה זו השפיעה גם על ההשכלה היהודית, אך גם על אורח חייהם ואמונותיהם של היהודים.

תנועת ההשכלה היהודית במערב ובמרכז אירופה

משה מנדלסון: (1729-1786)-

אבי תנועת ההשכלה היהודית, יליד גרמניה, למד והתחנך על ברכי היהדות בברלין, שם נחשף ללימודי הספרות הגרמנית, לשונות אירופאיות, מדע ופילוסופיה.

הדת הטבעית:

מנדלסון התמקד בהגותו הפילוסופית בדת הטבעית- לפיה ניתן להגיע לאמונה דתית באמצעות השכל וההגיון האנושי.

היחס למצוות המעשיות:

מנדלסון ראה חשיבות בשמירה על המצוות המעשיות ביהדות, לפי שיטתו מצוות אלו נתנו לעם היהודי על מנת לסייע להם לשמור על עקרונות הדת הטבעית.

מנדלסון הקפיד על קיום המצוות, אך קבע את האמירה "**היה יהודי בביתך ואדם בצאתך**", כלומר קיום המצוות צריך להיות חלק מעולמו האישי של האדם היהודי, אך אינו צריך למנוע ממנו להשתלב בחיי החברה.

סובלנות דתית:

לתפיסתו של מנדלסון הדת אמורה למשוך אליה מאמנים רק על ידי שיכנוע ואהבה ולא על ידי כפייה.

הפרדת דת ומדינה:

מנדלסון דגל ברעיון הפרדת ענייני הדת מהמדינה, לפי רעיון זה כל אדם יכול להאמין בכל דת שירצה ולהיות אזרח נאמן למדינה, ואסור למדינה לכפות את האמונה הדתית על אזרחיה.

לסיכום - עקרונות משנתו של מנדלסון:

1. **הדת הטבעית** - אל המוסר האנושי ניתן להגיע באמצעות השכל וההגיון, המצוות עוזרות ליהודים לשמור ולהפיץ את הדת הטבעית.
2. יש **לשלול** מההנהגה הדתית כל סמכות של **כפיית הדת**.
3. יש **להפריד את הדת מהמדינה** ולאסור על מנהגי המדינה לכפות את הדת.
4. לצד הקפדה על קיום המצוות, יש לאפשר **חופש אמוני מחשבתי**.

את רעיונותיו פרסם מנדלסון במספר ספרים:

ירושלים:

הספר נכתב כתגובה לפולמוס (ויכוח) של מנדלסון עם איש הדת יוהקספר לאפאטר, שתבע ממנו לסתור את אמינות האמונה הנוצרית – או להתנצר.

הספר התפרסם בשנת 1783, שלוש שנים לפני מות מנדלסון, "ירושלים" נכתב בראש ובראשונה לקוראים לא יהודים, ולכן נכתב בגרמנית ותורגם לשפות אחרות. בספרו, מציג מנדלסון את תפיסתו כי המפגש בין העולם היהודי המסורתי, לבין העולם החדש – ההשכלה אפשרי ורצוי. הוא דביר בין השאר ביחס שבין הדת למדינה, ומדגיש את חשיבות הסובלנות הדתית ואת הדרכים ליישומה.

ביאור התורה:

"הואיל משה באר את התורה" - מפעל נתיבות שלום של מנדלסון:

בשנת 1783 הוציא מנדלסון לאור את הספר **"נתיבות שלום"**, שכלל תרגום של חמשת חומשי התורה לגרמנית, פירוש לתורה, וכן תיקון סופרים. הסיבות שהניעו את מנדלסון לתרגם את התורה לגרמנית:

- הבאת התורה לכלל העם היהודי, שרובו לא שלט בשפה העברית. כך יוכלו לומדי התורה ללמוד גם עברית, שכן ישוו את התרגום עם המקור העברי ויוכלו להבין את השפה העברית.
- מניעת שימוש בתרגומים נוצריים להבנת התורה, דבר שהיה נפוץ, והוא כמובן פסול.
- חינוך הילדים על טהרת התורה, דבר שלא התאפשר כל עוד הייתה התורה בעברית בלבד.

מתנגדים לביאור התורה לגרמנית:

"ונעשית תורתנו כשפחה המשמשת את לשון אשכנז" - הביקורת על התרגום:

הרב יחזקאל לנדא (מחשובי רבני אירופה, רבה של פראג): מתנגד לתרגום כיוון שסובר שהתרגום, הכתוב בגרמנית בשפה גבוהה, גורם לכך שהקורא בתרגומו של מנדלסון יאלץ לעסוק בדקדוק גרמני ולמידת השפה הגרמנית, במקום ללמוד את השפה העברית, וכך נעשית התורה כשפחה המשמשת את הדקדוק הגרמני.

תנועת ההשכלה היהודית בתקופה שאחרי פטירת מנדלסון

מותו של מנדלסון (1786) מהווה ציון דרך בתולדות תנועת ההשכלה היהודית במערב אירופה, ולאחריו חלו בה שינויים מהותיים. בדור שלאחר מנדלסון חל שינוי בדמותם של המשכילים וביעדיה של תנועת ההשכלה היהודית. משכילים רבים זנחו את לימוד הלשון העברית ואת השימוש בה, ובהדרגה חלה אצל חלקם התרופפות בשמירת המצוות. היו שזנחו לחלוטין את אורח החיים היהודי

תחומי פעילותה של תנועת ההשכלה

הלבוש: ממשיכי דרכו של מנדלסון ביקשו לא רק להשתלב בחברה הכללית הנאורה, מבחינת התרבות, הידע והמחשבה, אלא אימצו לעצמם אורח חיים אירופאי, הכולל שינויים בלבוש ובמנהגים. הם הזניחו את הלבוש היהודי המסורתי.

השפה: המשכילים גם קראו לשינוי השפה בה השתמשו היהודים, שפת היידיש. השימוש ביידיש הבדיל את היהודים מן הסביבה הכללית, וכן מקורותיה בערבוב שפות העברית, הפולנית והגרמנית, מה שיצר שפה לא תרבותית.

החינוך: אולם עיקר מרצם של המשכילים הופנה לשינויים בתחום החינוך, הם פתחו בתי ספר בהם למדו לראשונה לימודי חול ולא רק מקצועות קודש, בנוסף פתחו המשכילים בתי ספר לבנות – דבר שהיה חדש באותם ימים.

יישום רעיונות ההשכלה בחברה היהודית באירופה ומחוצה לה:

א. **במזרח אירופה "השכלה מטעם"** – המשכילים היהודים במזרח אירופה היו קבוצת מיעוט אך הם ראו במערכת החינוך כלי מרכזי לעיצוב הדור הצעיר ועל כן הם פנו לשלטונות הרוסיים בבקשה לערוך רפורמות בחינוך היהודי ולעודד עבודת חקלאות. מיעוט זה התייחס לבתי הספר שהקים השלטון הרוסי בשנות הארבעים של המאה ה-19 וחייב את היהודים ללמוד בהם כרצון להיטיב עם היהודים ולא כרצון לטשטש את סממני היהדות. מרבית היהודים התנגדו לבתי ספר אלו וראו בהם "השכלה מטעם" השלטון.

ב. **בתי הספר של כ"ח- "כל ישראל חברים" במזרח התיכון ובארצות האסלאם** – ארגון כ"ח הוקם ב-1860 בפריז ומטרתו הייתה לתרום להתפתחותם התרבותית של היהודים ובכך לסייע להם להשתלב בחברה הכללית. בבתי הספר של חברת כ"ח הוכנסו שינויים רבים לעומת ה"חדר" המסורתי: למדו בנים ובנות, כל שכבת גיל למדה בנפרד, בכיתות היו לוחות וגירים, אך החידוש המרכזי היה בתוכן הלימודי. שפת הלימוד הייתה צרפתית והתלמידים עברו מבחן ממשלתי בסיום לימודיהם. לימוד השפות האירופאיות, חשבון, גאוגרפיה וכו' היו עיקריים ואילו לימודי היהדות היו טפלים.

בתי הספר של כ"ח היו הגורם מספר אחד של התמערבות החברה היהודית בארצות האסלאם. היו מדינות שקיבלו את בתי הספר של כ"ח בשמחה כמו באלג'יר ומרוקו, אך היו מקומות כמו בלוב וגירבה שבואם עורר ויכוח והתנגדות בגלל צמצום לימודי התורה, ושינוי סדר העדיפויות שהוצג לתלמידים בהם ההשכלה תפשה מקום חשוב יותר מיראת שמים, וצרפת הייתה משאת נפשם של הצעירים היהודים במקום ארץ ישראל.

ג. **חזירת רעיונות ההשכלה בתימן, הוויכוח בין הדרזרים לעיקשים** - לתימן הגיע רעיונות ההשכלה רק במאה ה-20, וב-1910 הקים הרב יחיא קפאח בית ספר מודרני בצנעא דוגמת בתי הספר של כ"י"ח. הדבר עורר מחלוקת בקהילה:

הדרדעים - הרציונאליים, שראו בכך שלב חשוב בפיתוח וקדמה של הדת.

העיקשים - שצידדו בלימוד הקבלה, וראו מהלך זה הסותר את מסורת הקבלה שלהם בצורה שלילית.